

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Серія 12

**ПСИХОЛОГІЧНІ
НАУКИ**

ВИПУСК 4(49)

ФАХОВЕ ВИДАННЯ

затверджене Колегією Міністерства освіти та науки України –
протокол №747 від 13 липня 2015 року (психологічні науки)
Державний комітет телебачення та радіомовлення України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 01.06.2004.

Серія КВ № 8818

Редакційна рада:

- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, дійсний член НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (*голова Редакційної ради*);
- Г. М. Торбін** доктор фізико-математичних наук, професор (*заступник голови Редакційної ради*);
- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор;
- В. І. Бондар** доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
- В. Б. Євтух** доктор історичних наук, професор, академік НАПН України;
- І. І. Дробот** доктор історичних наук, професор;
- М. І. Жалдак** доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
- Л. І. Мацько** доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
- О. С. Падалка** доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
- В. М. Синьов** доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
- М. І. Шут** доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України

Редакційна колегія серії:

- І. С. Булах** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна, головний редактор*);
- Л. В. Долинська** кандидат психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна, відповідальний редактор*);
- М. Г. Іванчук** доктор психологічних наук, професор (*Чернігівський національний ун-т імені Ю. Федьковича, Україна*);
- О. А. Клецова** кандидат психологічних наук, доцент (*Барановичський державний ун-т, Білорусія*);
- В. У. Кузьменко** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна*);
- Г. П. Мозгова** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна*);
- Ю. О. Приходько** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна*);
- Дж. Евжен Ржегулка** кандидат психологічних наук, професор (*Університет Масарика, Чехія*);
- О. С. Сангілбасв** доктор психологічних наук, професор (*Казахстанський національний пед. ун-т імені Абая, Казахстан*);
- Є. П. Синьова** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна*);
- Л. І. Фомічова** доктор психологічних наук, професор (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна*);
- Н. Ф. Шевченко** доктор психологічних наук, професор (*ДВНЗ «Запорізький національний ун-т», Україна*);
- В. М. Чернобровкін** доктор психологічних наук, професор (*Луганський національний ун-т імені Т. Шевченка, Україна*);
- О. В. Темрук** кандидат психологічних наук, доцент (*НПУ імені М. П. Драгоманова, Україна, технічний редактор*)

УДК 159.9(066)

ББК 88я54

Н 34

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – № 4(49). – 249 с.

У збірнику представлено проблеми методів дослідження соціально-психологічних процесів у малих та великих групах у сучасному глобалізованому світі, соціальної психології та психотерапії в контексті надання психологічної та психотерапевтичної допомоги та соціально-психологічні, культурологічні і релігійні аспекти розвитку особистості, її духовності в глобалізованому світі.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №14 від 13.05.2016).

© Автори статей, 2016

© Редакційна рада та редакційна колегія, 2016

© Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА.

Серія 12. Психологічні науки. Випуск 4(49).

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.
За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор.

Головний редактор	І. С. Булах
Відповідальний редактор	Л. В. Долинська
Технічний редактор	О. В. Темрук

Підписано до друку2016 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Arial Narrow.
Умов. друк. арк. Облік. видав. арк.
Наклад ... прим. Зам. № ...
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

ЗМІСТ

Розділ I. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У МАЛИХ ТА ВЕЛИКИХ ГРУПАХ В СУЧАСНОМУ ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ В КОНТЕКСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ДОПОМОГИ

- Булах І.С.** Профілактика негативних ефектів кризового консультування.....3
- Лушин П.В.** Посттравматический рост и условия экологичного сопровождения травматических переживаний.....11
- Зелінська Т.М.** Узгодження інтенсивної амбівалентності взаємин між старіючими батьками та дорослими дітьми.....25
- Макарчук Н.О.** Взаємообумовленість особистісної саморегуляції та типів особистісної організації при ментальних порушеннях розвитку в підлітковому віці.....32
- Бородулькіна Т.А.** Опыт использования метафорических ассоциативных карт в психологической работе с детьми.....39
- Гурлєва Т.С.** Діалогове спілкування через друкований текст як ознака комунікативної компетентності психолога-автора і клієнта-читача.....52
- Омельченко Я.М.** Особливості психологічної допомоги дітям з вимушено переселених родин за собом наспівування колискових пісень.....58
- Склярєнко О.М.** Теоретичні аспекти тривожних розладів.....69
- Ханецька Т.І.** Особистісні та професійні якості психолога як умова розвитку культури мовленнєвого спілкування в умовах ВНЗ.....75
- Макарчук Л.О.** Опановуюча поведінка як фактор подолання порушень поведінки підлітків з розумовою відсталістю.....82
- Міненко А.В.** Ставлення батьків як умова формування особистісної саморегуляції дітей з синдромом Дауна.....90
- Михайлюк І. В.** Дослідження динаміки формування діалогічної компетентності майбутніх психологів у системі фахової підготовки.....97

Розділ II. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ, КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

- Андрущенко Т.В.** Ціннісна палітра європейського простору освіти (український вимір).....107
- Алєксєєва Ю.А.** Соціально-психологічні умови розвитку віри в юнацькому віці.....113
- Співак Л.М.** Характеристика синергійності національного аутостереотипу та реальної (ідеальної) модальності національного «Я» особистості в юності.....120

Ставицький Г.А. Особливості розвитку етнічної самосвідомості особистості юнацького віку.....127

Федоренко А.Ф. Психологічні особливості взаємозв'язку ціннісно-сміслового розвитку студентської молоді з віковими та суспільними кризами.....133

Розділ III. ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Ставицька С.О., Кутішенко В.П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості.....140

Шмаргун В.М. Регуляція процесу мислення.....147

Мозгова Г.П., Уваркіна К.М. Психологічна адаптація студентської молоді до процесу навчання.....157

Бушусєва Т.В. Вікові особливості копінг-поведінки дорослих.....162

Новик Л.М., Маляр О.І. Провідні психологічні чинники розвитку суб'єктності в юнацькому віці.....170

Панченко С.М. Особистісна зрілість педагогів як умова їх професійного зростання.....177

Чеканська Л.М. Психологічні труднощі об'єктивного та суб'єктивного характеру ліворуких дітей в учбовій діяльності.....185

Андрущенко І.Г. Самооцінка особистості як компонент особистісно-орієнтованого розвитку юнацькому віці.....191

Басинская И.В. Эвристическая надежность в задачах моделирования жизнедеятельности в проблемных ситуациях.....198

Бондарчук О.Ю. Соціально-психологічні детермінанти формування образу матері у дівчат юнацького віку у сучасному суспільстві.....204

Григун А.С. Ставлення батьків та його роль у формуванні гендерних уявлень підлітків з порушеннями розумового розвитку.....212

Орлов О.В. Діагностика невротизації підлітків з розумовою відсталістю.....219

Ткачук Т.О. Функціональні психосоматичні розлади у дітей дошкільного віку.....228

Толмачова О.В. Технології розвитку креативності у дітей з порушеннями зору.....234

Крат Д. А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці.....241

Розділ III. ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

УДК 159.923.2:159.923.3-027.21

© С. О. Ставицька, В. П. Кутішенко, 2016

С. О. Ставицька, В. П. Кутішенко (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗВИТКУ СТРУКТУРИ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Ставицька С. О., Кутішенко В. П. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості. Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми розвитку структури самосвідомості особистості у зарубіжній та вітчизняній психології. Представлений узагальнений аналіз праць зарубіжних і вітчизняних вчених щодо проблеми структури розвитку самосвідомості показав, що різні теоретичні конструкції й методологічні підходи до вивчення самосвідомості приходять найчастіше до суперечливих поглядів на її природу, структуру та співвідношення компонентів.

Теоретичний аналіз літературних джерел дає нам можливість виділити як базові компоненти у структурі самосвідомості особистості: пізнавально-когнітивний, емоційно-почуттєвий, поведінково-діяльнісний та мотиваційно-вольовий. Коли особистість досягає соціально-нормативної зрілості і всі компоненти її самосвідомості сформовані, то на перше місце виходить відшліфований мотиваційно-вольовий компонент, який дозволяє особистості довільно спрямовувати розвиток решти компонентів у процесі її подальшої життєдіяльності. Саме це вказує на наявність у неї вільного вибору, незалежно від зовнішніх обставин, хоча, знову підкреслюємо, з безумовним їх усвідомленням, а також усвідомленням наслідків власних дій як стосовно себе, так і стосовно інших людей та світу в цілому. З цього моменту й на все життя домінуючим аспектом розвитку дорослої людини стає розвиток її самосвідомості, що й складатиме основу її духовної сфери. Мова вже буде йти про духовну самосвідомість особистості, яка поєднуватиме фізичну (організм-тіло-індивід), соціальну (соціалізований індивід-особистість) та психічну (індивідуальність-суб'єкт) форми прояву і включатиме когнітивний компонент (уявлення, думки, знання, вірування, переконання ін.), почуттєвий компонент (любов чи ненависть, надія чи розпач ін.), діяльнісний компонент (вчинки та усвідомлення їх наслідків) і вольовий компонент (самоконтроль), що забезпечуватиме можливість здійснення та, при потребі, корекцію трьох інших.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, структура самосвідомості особистості, пізнавально-когнітивний компонент самосвідомості, емоційно-почуттєвий компонент самосвідомості, поведінково-діяльнісний компонент самосвідомості, мотиваційно-вольовий компонент самосвідомості.

Постановка проблеми. Проблема обґрунтування процесів становлення і розвитку базових компонентів структури самосвідомості особистості залишається до сьогодні актуальною у

психологічних дослідженнях. Різні теоретичні конструкції й методологічні підходи до вивчення самосвідомості приходять найчастіше до суперечливих поглядів на її природу, структуру та співвідношення компонентів на різних етапах онтогенезу. У своїй роботі ми представляємо теоретичний аналіз таких підходів та власне бачення співвідношення базових структурних компонентів самосвідомості в розвитку особистості.

Аналіз наукових досліджень. Дослідження структурних характеристик та особливостей розвитку самосвідомості представлені як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці в основному сконцентровані навколо трьох груп питань.

У роботах Е. Берна, Е. Еріксона, Ф. Перлза З. Фрейда, К. Хорні, К. Юнга та ін., розглядаються питання співвідношення свідомих і несвідомих компонентів в процесах розвитку самосвідомості особистості, динамічних взаємодій між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», «Я-образом», «Я-концепцією» і «Самістю». У наукових працях Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, Л. С. Віготського, З. С. Карпенко, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, О. Г. Спіркіна, П. Р. Чамати, І. І. Чеснокової, Є. В. Шорохової та ін., у загальнотеоретичному й методологічному аспектах проаналізовано питання становлення самосвідомості в контексті загальної проблеми розвитку особистості. Оpubліковано ряд філософсько-психологічних та психологічних праць (І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, А. Г. Новохатько, М. В. Савчин, С. О. Ставицька), у яких аналізувались проблеми свідомості та самосвідомості, пов'язані з духовністю, моральним вибором й особистісною відповідальністю.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми розвитку структури самосвідомості особистості у зарубіжній та вітчизняній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представлений вище узагальнений аналіз праць зарубіжних і вітчизняних вчених щодо проблеми структури розвитку самосвідомості показав, що різні теоретичні конструкції й методологічні підходи до вивчення самосвідомості приходять найчастіше до суперечливих поглядів на її природу, структуру та співвідношення компонентів.

Розглянемо більш докладно основні позиції зарубіжних і вітчизняних науковців у дослідженні структури самосвідомості.

Засновник психоаналітичного напрямку З. Фрейд під терміном "самосвідомість" розумів оперативний модус свідомості, спрямований на внутрішні переживання, думки, образи, що може потенційно розширюватися, убираючи в себе несвідомий матеріал і відзначав важливу особливість самосвідомості – її рефлексивність. Він відводив їй роль вибудовування динамічної рівноваги між біологічними й соціальними силами, що впливають на особистість людини, а також сприяння збільшенню почуття особистої задоволеності й мінімізації страждань [22].

К. Юнг творчо переробив ідеї З. Фрейда стосовно структурованості свідомості й самосвідомості та характеру взаємодії особистості з середовищем. Вчений вважав, що пояснити всю феноменологію особистості з раціональних позицій неможливо, тому в концепції автора присутня й теологічна орієнтація.

Розвиток самосвідомості за К. Юнгом передбачає усвідомлення людиною таких структур: "его" – змістовний центр свідомості, що забезпечує цілісність усвідомлюючого "Я", зумовлюється впливом культурного середовища й виховання і є основою самосвідомості; "альтер-его" ("тінь") – доповнює самосвідомість людини особистими спонуканнями, витиснутими, під впливом сприйнятих норм культури, у несвідоме; "персона" – містить уявлення людини про себе, які мають культурно зумовлений соціальний характер; "аніма/анімус" – глибинна область несвідомої ідентифікації

себе, що виявляє існування чоловічого й жіночого в одній особі; "самість" – найглибша, базова інстанція "Я", яка виступає в структурі самосвідомості як абсолютна невичерпна у своїй повноті якість, що містить у собі можливі протилежності й існує як щось потенційне й, разом з тим, як актуальне [27].

Виділені автором інстанції в психіці людини дозволили визначити базові основи самосвідомості людини. Така позиція вченого відповідає нашому розумінню динаміки основних видів духовної самосвідомості людини – фізичної, психічної та соціокультурної, стосовно іманентної їх включеності у процес розвитку людини від індивіда до особистості й індивідуальності.

Представник гештальтпсихології Ф. Перлз у поняття "самість" включав повсякденні прояви того, що й хто ми є. "Самість" і "Я", на думку Ф. Перлза, просто символи для функції ототожнення. У здорової особистості ідентифікація - є функція Его, а зрілість і психічне здоров'я визначаються здатністю людини переходити від опори на середовище до опори на себе й, тим самим, здійснювати саморегуляцію [15, с. 109].

Ми вважаємо, що така саморегуляція здійснюється людиною на основі самоусвідомлення, яке забезпечує адекватний розвиток самосвідомості і психічне здоров'я особистості, що прагне духовного вдосконалення. Адекватні впливи соціуму, починаючи із сім'ї та, продовжуючи іншими інститутами соціалізації, створюють умови для засвоєння загальнолюдських цінностей, гуманної, життєстверджуючої спрямованості у розвитку духовної самосвідомості людини. Неадекватні впливи викривлюють духовний розвиток, спрямовуючи його на руйнацію, негатив, антигуманні цінності, що приводить до антидуховних проявів особистості.

Певне місце в розвитку уявлень про самосвідомість й, зокрема, про такі поняття, як "Я" або "Самість", займає концепція Е. Еріксона.

Принципове значення для розуміння процесів розвитку самосвідомості в теорії Е. Еріксона має факт звернення до соціально-культурного контексту становлення свідомого "Я". Акцент на розгляді самосвідомості в його теорії, зроблено під кутом розгляду дії трьох процесів: біологічного, соціального і его-процесу, результатом інтегративної роботи яких є певна ієрархія елементів ідентичності [26, с. 263].

У своїй роботі ми розглядаємо проблему розвитку самосвідомості в юнацькому віці, тому нас цікавить той аспект, що становлення особистості автор розглядає з погляду посилення "Я" і просування до "ідентичності", як синтезувальної конфігурації, що поєднує конституціональні задатки, базові потреби, здібності, значущі ідентифікації, ефективні захисти, успішні сублімації й постійні ролі. Вчений прийшов до висновку, що розвиток ідентичності здійснюється не лінійно, а східчасто, проходить через кризи ідентичності - періоди, коли виникає конфлікт між сформованою до наявного моменту конфігурацією елементів ідентичності з відповідним їй способом "уписування" себе в навколишній світ у динамічну біологічну та соціальну сферу існування індивіда, яка змінилася [26, с. 503]. У своєму дослідженні ми розглядаємо ідентичність як один з механізмів розвитку самосвідомості.

Е. Берн відзначав істотну роль у структурі самосвідомості свідомих і несвідомих образів, що лежать у континуумі між "Я-ідеальним" і "Я-реальним". Ідеал Его в його концепції формується на основі образів тих людей, ким індивід захоплюється й кого б хотів наслідувати. Він виділяв три важливі складові "Я": батьківські образи, доросле "Я" та "Я-дитяче", що складають три різних Я в структурі самосвідомості [4, с. 98].

На думку К. Хорні, самосвідомість є психічним явищем, яке зростає й розвивається зсереди. Вона підкреслює важливість розвитку унікальних живих сил реальної сутності (самості) людини, які дають їй можливість знайти свою систему цінностей і життєвих цілей. "Сила реального Власного Я людини і є глибинне джерело її росту" [24, с. 97]. Ми розуміємо цю неповторну унікальність людини як її індивідуальність, а пошук власної системи цінностей та життєвих цілей (сенсу життя) як процес визначення власної духовної спрямованості через розвиток духовної самосвідомості.

Значну роль у розвитку уявлень про самосвідомість зіграли дослідження, проведені в руслі гуманістичної психології, для якої уявлення людини про себе, позначені як "Я-образ", "Самість", "Я-система", "Я-концепція" є основою, ядром особистості. Прихильники гуманістичного напрямку висувують постулат про вроджену природну здатність людини до самовдосконалення. У міру набуття нових знань і досвіду для людини відкриваються широкі обрії подальшого розвитку самосвідомості.

У гуманістичному напрямку самосвідомість розуміється як центральна структура особистості, що інтегрує особистісні вибори й соціальні умови в єдине поле можливостей для самореалізації [12; 19; 23].

При розгляді проблеми розвитку самосвідомості в онтогенезі закономірно виникає питання про її співвідношення з розвитком свідомості особистості. Частково світло на цю проблему проливають дослідження, присвячені структурі свідомості у роботах Б. Г. Ананьєва, В. П. Зінченка, В. Л. Райкова та ін. [1; 2; 9; 10; 18].

В. П. Зінченко розширив структуру свідомості, доповнивши буттєво-діяльнісний і рефлексивно-споглядальний шари духовним шаром, пов'язаним з ціннісними орієнтаціями, ідеалами, совістю, що забезпечує спрямованість розвитку особистості [9, с. 150].

Б. Г. Ананьєв, структуруючи прояви людини як індивіда, суб'єкта й особистості, виділяв "індивідну свідомість", що включає емоційно-образну, когнітивну й настановну (діючу) складові; "суб'єктну свідомість", що включає цілепокладання, планування, прогнозування, відношення й ін.; "особистісну свідомість", що включає статусно-рольові й соціально-настановні явища свідомості; "свідомість індивідуальності", "замикаючий контур" поєднання індивідно-суб'єктної й особистісної свідомостей у рефлексивно вироблену світоглядну свідомість, що інтегрує індивідний, суб'єктний та особистісний досвід [2, с. 45-59].

В. Л. Райков структурував свідомість, виділяючи *біологічну складову*, пов'язану з процесом еволюції; *психологічну складову*, пов'язану з "навчанням", формуванням вербальної свідомості; *соціально складову*, пов'язану з правилами соціального існування людини [18].

Такі підходи до структурування свідомості ми вважаємо можливим і доцільним перенести й на аналіз самосвідомості. У нашому випадку, мова йде про співвідношення та взаємодію складових духовної самосвідомості людини: у горизонтальній площині розвитку фізичної, психічної та соціокультурної самосвідомості, а у вертикальному рівневому просторі – розвиток індивідної, особистісної та індивідуальної самосвідомості.

Загалом можна зазначити, що спільним для поданих вище підходів до структурації свідомості та самосвідомості є їхня внутрішньо психологічна міждисциплінарність: від психофізіологічних до соціально-психологічних (цінності й ціннісні орієнтації) та, за нашим підходом, індивідуально-суб'єктних духовних включень.

Структура самосвідомості, за В. С. Мерліном, включає такі рівні її розвитку: вік немовляти та ранній вік – усвідомлення тотожності свого тіла; дошкільний та молодший шкільний вік – усвідомлення свого діяльного та психологічного Я і себе як особистості; підлітковий вік – усвідомлення своїх психічних властивостей і якостей, становлення самооцінки; юнацький вік – становлення системи соціально-моральних самооцінок, світогляду. Всі компоненти самосвідомості взаємозалежні, пов'язані функціонально й генетично, тому збагачення одного видозмінює всю систему [13, с. 12].

Виявляється самосвідомість переважно у трьох формах: *пізнавальній* – самовідчуття, самоспостереження, самоаналіз, самооцінка та ін.; *емоційній* – самопочуття, любов до себе, скромність, гордість, почуття відповідальності, власної гідності та ін.; *вольовій* – витримка, самовладання, самоконтроль, самодисципліна та ін. [16, с. 165].

Характеризуючи складну системну будову самосвідомості, Т. І. Пашукова поділяє уявлення В. В. Століна про наявність у структурі самосвідомості особистості когнітивної та емоційної складових [14].

За К. В. Храмовою у кожен акт самосвідомості включаються не тільки окремі психічні процеси в різній їх комбінації, а й уся особистість у поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – в уявлення, а потім і поняття свого власного Я як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів [25, с. 16]. За твердженням О. В. Афонасенко, у структурному відношенні самосвідомість представляє єдність трьох сторін: пізнавальної (самопізнання), емоційно-ціннісної (самоствалення) і дієво-вольової, регулятивної (саморегуляція) [3, с. 17].

Отже, до структури самосвідомості входять самопізнання, емоційно-ціннісне ставлення до себе й дієво-вольова сфера як саморегуляція. Центральним структурним компонентом є самооцінка. Класичний метод вивчення самосвідомості – інтроспекція. Серед рівнів розвитку самосвідомості виділяють самовідчуття, самопочуття, самоспостереження, самооцінку, самоаналіз, саморегуляцію та самоконтроль [17, с. 113].

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз літературних джерел дає нам можливість виділити як базові компоненти у структурі самосвідомості особистості: пізнавально-когнітивний, емоційно-почуттєвий, поведінково-діяльнісний та мотиваційно-вольовий. Коли особистість досягає соціально-нормативної зрілості і всі компоненти її самосвідомості сформовані, то на перше місце виходить відшліфований мотиваційно-вольовий компонент, який дозволяє особистості довільно спрямовувати розвиток решти компонентів у процесі її подальшої життєдіяльності. Саме це вказує на наявність у неї вільного вибору, незалежно від зовнішніх обставин, хоча, знову підкреслюємо, з безумовним їх усвідомленням, а також усвідомленням наслідків власних дій як стосовно себе, так і стосовно інших людей та світу в цілому. З цього моменту й на все життя домінуючим аспектом розвитку дорослої людини стає розвиток її самосвідомості, що й складатиме основу її духовної сфери. Мова вже буде йти про духовну самосвідомість особистості, яка поєднуватиме фізичну (організм-тіло-індивід), соціальну (соціалізований індивід-особистість) та психічну (індивідуальність-суб'єкт) форми прояву і включатиме когнітивний компонент (уявлення, думки, знання, вірування, переконання ін.), почуттєвий компонент (любов чи ненависть, надія чи розпач ін.), діяльнісний компонент (вчинки та усвідомлення їх наслідків) і вольовий компонент (самоконтроль), що забезпечуватиме можливість здійснення та, при потребі, корекцію трьох інших.

Література

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с. – (Мастера психологии).
2. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: ЛГУ, 1968. – С. 45-59, 129-136, С. 328.
3. *Афонасенко Е. В.* Особенности этнического самосознания современной учащейся молодежи Китая и России: дис. кандидата психол. наук: 19.00.01 / Елена Викторовна Афонасенко. – М., 2004. – С. 25-110.
4. *Берн Э.* Трансактный анализ в группе / Берн Э.; [пер. с англ.]. – М.: Лабиринт, 1994. – 176 с.
5. *Бех І. Д.* Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех // Наукове видання. К.: Либідь, 2006. – 272с.
6. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.

7. *Бондаренко А. Ф.* Психологическая помощь: теория и практика / Бондаренко А. Ф. (изд.4-е, испр. и доп). – К: Освіта України, 2007. – 332 с.
8. *Булах І. С.* Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с. – С. 65.
9. *Зинченко В. П.* Живое знание: психологическая педагогика / В. П. Зинченко. – Самара: СПГУ, 1998. – 296 с.
10. *Зинченко В. П.* Миры сознания и структура сознания / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1991. - № 2. – С. 15-36.
11. *Карпенко З. С.* Аксиопсихологія особистості. / З. С. Карпенко. – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. - 216 с.
12. *Маслоу А.* Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты. – СПб. 1999. - 720 с. - С.108-117. (Мастера психологии).
13. *Мерлин В. С.* Психология индивидуальности: учебник для высших учебных заведений / В. С. Мерлин. – М. – Воронеж: МОДЭК, 1996. – 448с.
14. *Пашукова Т. И.* Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции /Т. И. Пашукова. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2001. – 338 с.
15. *Перлз Ф. С.* Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии) / Ф. С. Перлз; [пер. с англ.]. – М.: Гиль-Эстель, 1993. – 240с.
16. *Психологічний словник* / [за ред. В. І. Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – 215 с. – С. 165.
17. *Психологія особистості: Словник – довідник* / [за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко]. – К.: Рута, 2001. – 320 с. – Бібліографія: С. 263-293.
18. *Райков В. Л.* Сознание и познание III тысячелетия / В. Л. Райков. – М.: Б. и., 1999. – 161с.
19. *Роджерс К.* Клиентоцентрированная терапия / Карл Роджерс; [пер. с англ.]. – М.: Рефл - бук, Киев: Ваклер, 1997. – 320 с. – (Актуальная психология).
20. *Савчин М. В.* Духовний поенціал людини: монографія / Мирослав Васильович Савчин. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2001. – 203с.
21. *Ставицька С. О.* Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці Монографія / Світлана Олексіївна Ставицька. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, ТОВ «Поліграф плюс», ТОВ «ПУВК» Київ-Запоріжжя, 2011. – 727 с.
22. *Фрейд З.* Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд; [пер. с нем.]. – М.: Ренессанс, 1991. – 296 с.
23. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
24. *Хорни К.* Культура и невроз / К. Хорни // Психология личности: тексты / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер]. – М.: Издательство МГУ, 1982. – С. 97.
25. *Храмова К. В.* Самосознание современной молодежи с различной религиозной ориентацией: дисс. ... кандидата филос. наук: 09.00.11 / - Ксения Вячеславовна Храмова. – Уфа, 2004. – 153 с.
26. *Эриксон Э.* Идентичность. Теоретическая интерлюдия // Психология самосознания / Э. Эриксон. – Самара: И. Дом «Бахрах – М», 2000. – С. 503.
27. *Юнг К. Г.* Структура психики и процесс индивидуализации / К. Г. Юнг; [пер. с нем. и англ.]. – М.: Наука, 1996. – 269 с.

Ставицька С. А., Кутишенко В. П. Теоретическое обоснование развития структуры самосознания личности. Статья посвящена теоретическому анализу проблемы развития структуры самосознания личности в зарубежной и отечественной психологии. Представленный обоб-

ценный анализ работ зарубежных и отечественных ученых по проблеме структуры развития самосознания показал, что различные теоретические конструкции и методологические подходы к изучению самосознания приходят чаще всего к противоречивым взглядам на ее природу, структуру и соотношение компонентов.

Теоретический анализ литературных источников дает нам возможность выделить как базовые компоненты в структуре самосознания личности: познавательно-когнитивный, эмоционально-чувственный, поведенчески-деятельностный и мотивационно-волевой. Когда личность достигает социально-нормативной зрелости и все компоненты ее самосознания сформированы, то на первое место выходит отшлифованный мотивационно-волевой компонент, который позволяет личности произвольно направлять развитие остальных компонентов в процессе ее дальнейшей жизнедеятельности. Именно это указывает на наличие у нее свободного выбора, независимо от внешних обстоятельств, хотя, опять подчеркиваем, с безусловным их осознанием, а также осознанием последствий собственных действий как по отношению к себе, так и в отношении других людей и мира в целом. С этого момента и на всю жизнь доминирующим аспектом развития взрослого человека становится развитие его самосознания, что будет составлять основу его духовной сферы.

Речь уже будет идти о духовном самосознании личности, сочетающем физическую (организм-тело-индивид), социальную (социализированный индивид-личность) и психическую (индивидуальность-субъект) формы проявления. При этом, когнитивный компонент включает (представления, мысли, знания, верования, убеждения др.), чувственный компонент (любовь или ненависть, надежду или отчаяние др.), деятельностный компонент (поступки и осознание их последствий) и волевой компонент (самоконтроль), обеспечивающий возможность осуществления и, при необходимости, коррекцию трех других.

Ключевые слова: личность, самосознание, структура самосознания личности, познавательно-когнитивный компонент самосознания, эмоционально-чувственный компонент самосознания, поведенчески-деятельностный компонент самосознания, мотивационно-волевой компонент самосознания.

Stavitska S. A., Kutishenko V. P. The theoretical justification development of the structure self-consciousness of the individual. The article is devoted to theoretical analysis of the problem development of the structure the self-consciousness of the individual foreign and domestic psychology. Presents general analysis of works of foreign and domestic scientists on the problem of structure development of the self-consciousness has shown that different theoretical construction and methodological approaches to the study of self-consciousness frequently are coming to contradictory views on its nature, structure and component ratio.

Theoretical analysis of literary sources gives us an opportunity to allocate how the basic components in the structure of the self-consciousness of personality, cognitive and cognitive, emotional and sensual, behavioral and activity and the motivational-volitional. When a personality achieves social and normative maturity and all components her the self-consciousness formed, the first place goes polished motivational-volitional component that allows the individual to arbitrarily guide the development of the other components in the process of further life activities.

This is indicating that it has a free choice, regardless of external circumstances, but again emphasize their with unconditional consciousness and awareness of the consequences of their actions as applied in relation to himself and other people and the world in general. From that moment and for a lifetime domineering aspect of adult human is the development her self-consciousness, which constitute the basis of its spiritual sphere.

From that moment and for a lifetime domineering aspect of adult human is the development her self-consciousness, which constitute basis of her spiritual sphere and the psychic (individuality-subject) and include forms of cognitive component (representation, thought, knowledge, beliefs, convictions etc.), a sensual component (love or hate, hope or despair, etc.), activity components (awareness actions and

their consequences) and volitional component (self-control), providing possibility of realization and, if necessary, correcting the other three.

Keywords: personality, self-consciousness, structure self-consciousness of personality, informative and cognitive component of self-consciousness, emotional and sensual component of self-consciousness, behavior and activity component of self-awareness, motivational and volitional component of self-consciousness.

Відомості про авторів:

Ставицька Світлана Олексіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Кутішенко Валентина Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Статтю подано до друку 10.05.2016

УДК 159.922

© В. М. Шмаргун, 2016

В. М. Шмаргун (м. Київ)

РЕГУЛЯЦІЯ ПРОЦЕСУ МИСЛЕННЯ

Шмаргун В. М. Регуляція процесу мислення. У статті розглядаються питання сенсорно-перцептивної регуляції як початкового рівня образного сприймання та мислення. На основі емпіричних даних показано зв'язок показників сенсорики й перцепції з показниками психометричного інтелекту дітей підліткового віку, які мали різний рівень IQ. У статті розглядається питання психосоматичної проблематики в психології. Обґрунтовується необхідність нового напрямку психологічної науки «психосоматика норми». В формі полеміки розглядаються психосоматична парадигма взаємодії психології і медицини, історичні корені їх розмежування, важливість та перспективність інтеграції цих наук. Аналізуються деякі актуальні проблеми розвитку українського суспільства, вирішення яких може бути більш успішним за умови сумісних зусиль психологів і медиків. розглядаються перспективні напрями в галузі психології здібностей. Обговорюються перспективи онтологічної теорії інтелекту в контексті вивчення ментального (розумового) досвіду та інтелектуальної компетентності особистості. Проаналізована необхідність комплексної діагностики інтелектуальних здібностей як основи ментального розвитку. Вивчення інтелектуальних якостей особистості продиктоване намаганням подолати існуючий розрив інтелектуальних і особистісних аспектів. Зміст єдності інтелектуального й особистісного обумовлюється єдністю їх психологічного механізму, в якому не існує, як безособистісного інтелекту так і неінтелектуальної особистості. Будь-яка інтелектуальна якість особистості будучи складним інтегральним утворенням, з характерними різнорівневими зв'язками - являє собою моносистему, яка є підструктурою такого системного утворення, як особистість.